

DEEL 1 DE INVLOED VAN OUDERS, SCHOOL EN BUITENSCHOLESE KUNSTEDUCATIE

INEKE NAGEL EN HARRY GANZEBOOM

1 INLEIDING

We kunnen gerust stellen dat op het gebied van culturele loopbanen er meer vragen open liggen dan er al beantwoord zijn. Het LOKV Meerjarenplan Onderzoek (LOKV 1993) wijst daarom culturele loopbanen als onderzoekslijn aan. Daarbij stelt het LOKV in het bijzonder belang in de samenhang en wederzijdse beïnvloeding van deelname aan kunsteducatie, het beoefenen van kunstzinnige activiteiten en de deelname aan receptieve cultuur. Ons onderzoek naar de culturele loopbanen van ruim duizend oud-leerlingen van het voortgezet onderwijs die in 1994 tussen de 25 en 35 jaar oud waren, maakt een begin met het in kaart brengen van deze relaties.

Cultuurdeelname is een vorm van tijdbesteding waartoe niet iedereen zich zomaar laat verleiden. Uit onderzoek (onder meer Ganzeboom, 1989; Van Beek & Knulst, 1991) is duidelijk geworden dat receptieve culturele activiteit - kennisnemen van culturele uitingen via bezoek of media - zich concentreert rond hoger opgeleiden en personen uit cultureel actieve milieus. Bij het zelf beoefenen van kunstzinnige activiteiten is dit minder het geval, maar is leeftijd een belangrijke factor: het komt het meest voor onder kinderen tot zestien jaar. Uit deze studies blijkt verder dat bij beide vormen van cultuurdeelname de koers al vroeg in de levensloop en dwingend wordt uitgezet. Vroege ervaringen thuis vormen sterk de gewoontes op het gebied van cultuur. Ook kunsteducatie, vooral in het basisonderwijs maar ook in het secundair onderwijs, heeft een blijvende werking op cultuurdeelname later, zij het lang niet zo sterk als het ouderlijk milieu (Ranshuysen & Ganzeboom, 1993; Nagel e.a. 1996).

Algemeen beeld Het beeld van culturele loopbanen dat zich opwerpt, kan als volgt worden samengevat. Wie opgegroeid is zonder met kunst en cultuur in aanraking te komen, houdt zich er ook later met grote waarschijnlijkheid niet meer mee bezig. Van degenen die wel in hun jeugd met kunst en cultuur hebben kennisgemaakt, gaan sommigen zich er later in verdiepen en specialiseren, terwijl de meesten geleidelijk aan de interesse in kunst en cultuur verliezen. Ook wanneer zij in levensfasen komen waarin zij weer meer tijd kunnen vrijmaken voor cultuurdeelname, komen zij daar maar moeilijk toe als culturele kennis en interesse te weinig levend zijn gehouden.

Aanvang en verloop In hoeverre klopt dit beeld van culturele loopbanen en is het op alle kunstgebieden op dezelfde manier van toepassing? Er liggen hier nog veel vragen open.

Allereerst over de aanvang van culturele activiteit. Op welke leeftijd begint men doorgaans deel te nemen en welke relatie heeft dat met de introducerende instantie (familie, school of anders)? In hoeverre laten zich toch late bekeeringen aanwijzen? Is er een meest gunstige beginleeftijd en hoe verschilt deze tussen disciplines?

Ook over het verloop van de culturele loopbaan zijn nog veel vragen onbeantwoord. Hoe ontwikkelt de deelname zich na het begin: worden de culturele activiteiten geïntensiveerd of neemt de deelname af en stopt men helemaal? Dit laatste lijkt het geval zijn bij het zelf beoefenen van kunstzinnige activiteiten. Waarom men deze activiteiten op een gegeven moment opgeeft en wie precies de afvallers zijn, is nog onduidelijk.

Invloeden Ook weten we niet wat de mogelijk wisselende invloeden van ouders, school en buitenschoolse instellingen zijn op het verloop van cultuurdeelname. Welke rol

spelen het ouderlijk milieu en school precies bij de ontwikkeling van belangstelling voor diverse vormen van kunst op latere leeftijd? Op welke manier heeft kunsteducatie, met name kunsteducatie in buitenschoolse instellingen, invloed op de ontwikkeling van de deelname aan culturele activiteiten? Hoe verhouden de invloed van ouderlijk milieu en kunsteducatie zich tot elkaar, en verschuift deze verhouding gedurende de levensloop in het voordeel van één van beide?

Andere uitwerking Verder is het mogelijk dat de start en de ontwikkeling van de culturele loopbaan en de invloed hierop van ouderlijk milieu en kunsteducatie, anders uitwerkt voor receptieve deelname en actieve kunstbeoefening en voor verschillende kunstdisciplines. Terwijl voor sommige disciplines de beginleeftijd mogelijk essentieel is, kan voor andere het moment van beginnen juist onbelangrijk zijn voor de mate van deelname. Denkbaar is bovendien dat het ouderlijk gezin het meest bijdraagt tot de ontwikkeling van de ene activiteit, terwijl een culturele instelling een grotere invloed heeft op de ontplooiing van een andere.

Door onderscheid te maken in deelnamevormen is het ten slotte mogelijk na te gaan of de stelling opgaat dat actieve kunstbeoefening de receptie van professionele kunst bevordert (Van Beek & Knulst, 1991).

Uitvoering onderzoek Voor de uitvoering van ons onderzoek konden we aansluiten op een onderzoek van OCenW over de effecten van de eindexamens in de kunstzinnige vakken in het voortgezet onderwijs (Nagel, Ganzeboom, Haanstra & Oud, 1996). Voor dit onderzoek zijn in 1994 ruim duizend oud-leerlingen van het voortgezet onderwijs benaderd die tussen 1976 en 1985 eindexamens hadden gedaan. De steekproef is zo getrokken dat de helft van de

ondervraagden examens heeft gedaan in tekenen, handenarbeid, textiele werkvormen of muziek; de andere helft heeft wel in de dezelfde periode op dezelfde school een eindexamen afgelegd, maar niet in een kunstzinnig vak.

Uit het OCenW-onderzoek blijkt dat deelname aan een eindexamen in een kunstzinnig vak samengaat met een blijvend grotere belangstelling voor en deelname aan kunst en cultuur, terwijl van een ongunstige uitwerking op de sociaal-economische loopbaan geen sprake is. Deze patronen houden stand, ook als de invloed van de situatie voorafgaand aan de keuze van het eindexamenpakket constant wordt gehouden. Wanneer twee personen een gelijke mate van cultuurdeelname vertonen op veertienjarige leeftijd, zal van degene die een kunstzinnig eindexamenvak heeft gekozen, de deelname op latere leeftijd blijvend hoger zijn dan van degene die niet zo'n vak heeft gekozen.

Hoewel het moeilijk blijft om de causale invloed van de eindexamens in de latere levensloop op basis van retrospectieve metingen sluitend te beargumenteren, geven de onderzoeksresultaten van het OCenW-onderzoek alle aanleiding te geloven dat deze invloed op cultuurdeelname behoorlijk sterk is, sterker bijvoorbeeld dan de effecten die werden geconstateerd van kunsteducatie in het primaire onderwijs (Ranshuysen & Ganzeboom, 1993).

Uitbreiding data In het OCenW-onderzoek naar de lange-termijn invloed van deelname aan de kunstzinnige eindexamens volstondden gegevens hierover voor het moment van ondervraging. Voor ons onderzoek is de dataverzameling uitgebreid, waardoor het mogelijk is meer te zeggen over het verloop van de culturele loopbanen van de ondervraagden. De uitbreidingen zijn vier in getal.

Begin culturele loopbaan In de eerste plaats is de situatie aan het begin van de culturele loopbaan uitvoeriger en kwalitatief beter in kaart gebracht dan gebruikelijk was in eerder onderzoek, namelijk door een afzonderlijke ondervraging van de ouders van de oud-leerlingen. Uit eerder onderzoek blijkt dat actieve culturele loopbanen veelal thuis beginnen, wanneer de vrijetijdsbesteding nog sterk door de ouders wordt bepaald. Bovendien wijst onderzoek uit dat de mate van culturele activiteit van de ouders de belangrijkste determinant is van latere cultuurdeelname (De Jager, 1967; Ganzeboom & De Graaf, 1991) en niet hun sociaal-economische status. In vrijwel al het voorgaande onderzoek is de informatie over het ouderlijk milieu echter afkomstig van de ondervraagden zelf. Deze gegevens kunnen gemakkelijk vertekend zijn, bijvoorbeeld doordat cultureel actieven de vroegere cultuurdeelname van hun ouders overschatten. Een voordeel van ondervraging van de ouders zelf, zoals in dit onderzoek is gebeurd, is dat er een onafhankelijk beeld geschetst wordt van de omgeving waarin de kinderen zijn opgegroeid. In totaal is bij 840 ouders van de oud-leerlingen een bruikbaar interview van ca. 15 minuten afgenomen, waarin zij ondervraagd zijn over hun culturele activiteiten in de tijd dat hun zoon of dochter nog thuis woonde.

Verloop culturele loopbaan Een tweede toevoeging betreft gegevens over het verdere verloop van de culturele loopbaan. De gevraagde informatie beperkt zich niet tot de latere cultuurdeelname, maar betreft ook culturele activiteiten in de jeugd en bij het verlaten van het ouderlijk huis.¹ Doordat het om een beperkte leeftijdsgroep gaat - oud-leerlingen die tussen 1976 en 1985 in de examenklassen van het voortgezet onderwijs zaten - hebben de gegevens betrekking op het eerste deel van de levensloop, tot zo'n 25- tot 35-jarige leeftijd.

Breder scala Ten derde bestrijken de in kaart gebrachte culturele activiteiten een breder scala aan kunstdisciplines: het gaat om vijf receptieve vormen van deelname (kunstmuseum, cultuurhistorisch museum, schouwburg, bioscoop, concert voor klassieke muziek) en acht vormen van actieve kunstbeoefening (tekenen, beeldhouwen, textiel, fotografie, toneel, volksdans, ballet, muziek).²

Buitenschools Ten vierde zijn de oud-leerlingen voor elk van deze kunstdisciplines informatie ondervraagd over hun deelname aan kunsteducatie in buitenschoolse instellingen gedurende de levensloop.

Onderzoeksvragen Op basis van deze gegevens hebben we drie groepen vragen opgesteld over culturele loopbanen. De beantwoording hiervan komt aan de orde in de hoofdstukken 2 tot en met 4.

1 Hoe verlopen culturele loopbanen op het gebied van receptieve cultuurdeelname, beeldende activiteiten en podiumkunsten in doorsnee?

- Op welke leeftijd begint men deel te nemen?
- Hoe (via welke instantie) komt deelname tot stand?
- Hoe ontwikkelt de deelname zich na een eerste begin?

2 Welke gevolgen heeft de manier waarop de culturele loopbaan wordt gestart voor de latere cultuurdeelname?

- Hoe verhoudt de beginleeftijd zich tot cultuurdeelname op latere leeftijd?
- Wat is de invloed van de introducerende instantie op de latere cultuurdeelname?
- In hoeverre bevordert een actief begin de latere receptieve cultuurdeelname?

3 Welke invloed heeft buitenschoolse kunsteducatie op actieve kunstbeoefening en receptieve cultuurdeelname op verschillende momenten in de levensloop?

2 CULTUUR-DEELNAME IN DE LEVENSLIOP

Is er tijdens het leven sprake van een patroon van stijging en daling in de cultuurdeelname dat voor elke cultuurdeelnemer min of meer hetzelfde verloopt? In dit hoofdstuk schetsen we het verloop van cultuurdeelname zoals dat er voor de gemiddelde ondervraagde uitziet, en geven we antwoord op de vragen op welke leeftijd men in het algemeen begint met culturele activiteiten; hoe (via wie) men kennismaakt met verschillende cultuurvormen, en hoe de culturele belangstelling zich vervolgens ontwikkelt.

Beginleeftijd De vraag op welke leeftijd men als kind culturele activiteiten begint te ondernemen, lijkt in eerste instantie moeilijk te beantwoorden. Een voor de hand liggende reactie is, dat het afhankelijk is van de aard van het kind en de omstandigheden waarin het verkeert. We zien echter van dat soort individuele verschillen af, en kijken naar de leeftijd waarop culturele activiteiten doórgaans begonnen worden, dus ongeacht de aard van het kind en de omstandigheden waarin het verkeert.

Het lijkt aannemelijk dat sommige culturele activiteiten zich beter lenen voor beoefening door jonge kinderen dan andere. Zo zullen kinderen op jongere leeftijd eerder beginnen met het zelf beoefenen van kunstzinnige activiteiten dan een bezoek brengen aan de bioscoop, een museum of een concert. Voorlopers van kunstzinnige activiteiten zijn immers bezigheden die peuters thuis of op school doen. Teken en begint zodra een peuter een potlood kan vasthouden, terwijl het eerste versje dat hij kan meezingen een voorloper kan zijn van muziekbeoefening. Hetzelfde geldt voor veel andere kunstzinnige

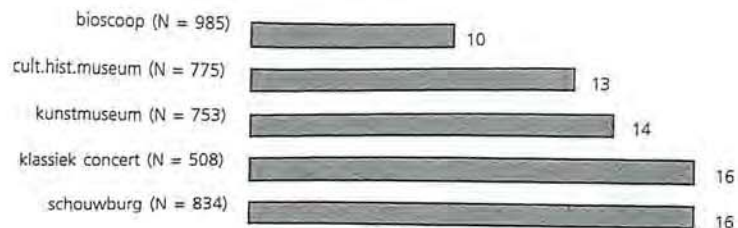
activiteiten, zoals boetseren, textiele werkvormen, toneelspelen en dansen. Receptieve cultuurdeelname, waarbij het meestal gaat om het bezoeken van cultuur, is een activiteit die kinderen op jonge leeftijd niet zelfstandig kunnen ondernemen en waarvoor ze afhankelijk zijn van hun ouders of de school. Maar terwijl iedere peuter thuis of op school wel kleurpotloden heeft of liedjes leert zingen, heeft niet ieder kind de mogelijkheid om met zijn ouders of met school kennis te maken met kunst van professionele kunstenaars. Alleen kinderen op cultureel actieve scholen en kinderen van cultureel actieve ouders komen op jonge leeftijd in aanraking met kunst. Andere kinderen moeten een leeftijd afwachten waarop ze zelf kunnen gaan.

Daarom is de verwachting dat de gemiddelde beginleeftijd voor receptieve cultuurdeelname hoger ligt dan voor het beoefenen van kunstzinnige activiteiten.

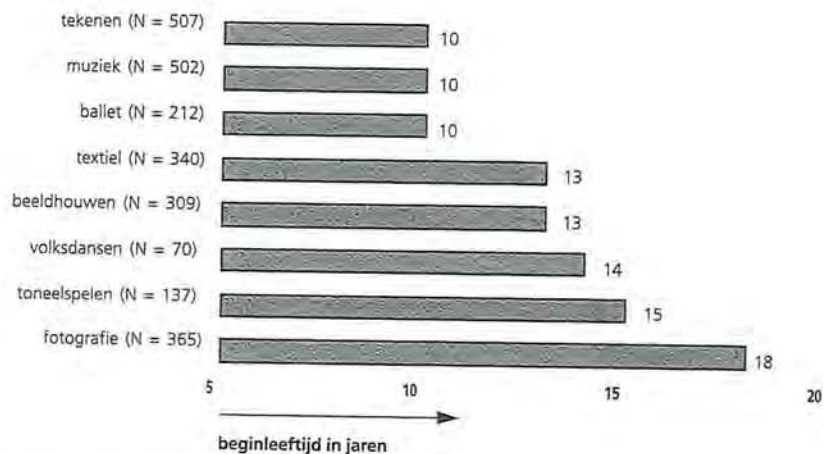
In figuur 1 (zie volgende pagina) kijken we of deze verwachting uitkomt. In deze figuur zijn de leeftijden weergegeven waarop culturele activiteiten doorgaans begonnen worden. 'Doorgaans' betekent in dit geval de leeftijd waaronder of waarop *de helft* van degenen die deze activiteit ooit beoefend hebben, begonnen is. De beginleeftijd van veertien jaar voor het bezoeken van een kunstmuseum betekent dus dat de helft van degenen die ooit zo'n museum bezocht hebben, dit voor het eerst deed vóór of op zijn veertiende jaar.

We zien dat de beginleeftijden voor de receptieve vormen van cultuurdeelname relatief hoog zijn ten opzichte van de beginleeftijden voor de acht kunstzinnige activiteiten. Receptieve cultuurvormen worden in het algemeen dus inderdaad later begonnen. Dit is zeker het geval wanneer we de categorieën vergelijken die relatief veel deelnemers kennen: alle receptieve cultuurvormen, en bij actieve vormen tekenen en muziek. Er zijn wel uitzonderingen. Zo vindt het eer-

receptieve deelname:



actieve beoefening:



figuur 1 *Beginleeftijd per kunstdiscipline*

ste bioscoopbezoek op relatief jeugdige leeftijd plaats, terwijl fotografie, toneelspelen en volksdansen juist op relatief late leeftijd begonnen worden. Bij fotografie vloeit de hoge beginleeftijd waarschijnlijk voort uit de omgang met ingewikkelde apparatuur. Bij toneelspelen en volksdansen moet bedacht worden dat het om een relatief klein aantal deelnemers gaat en daarmee om een beperkt deel van de actieve kunstbeoefenaars. Overigens zijn over de hele linie degenen die ooit *als hobby* kunstzinnige activiteiten hebben ontplooid in de minderheid ten opzichte van degenen die ooit hebben deelgenomen aan de vijf receptieve cultuurvormen.

Introducerende instanties Met wie vindt de eerste kennismaking nu in de regel plaats: met de ouders, met school, of pas op latere leeftijd: alleen, met de partner of met vrienden? En zijn hierbij verschillen tussen de vijf onderzochte kunstdisciplines: musea voor beeldende kunst, cultuurhistorische musea, schouwburg, bioscoop en concerten voor klassieke muziek? In tabel 2 is voor deze receptieve vormen van cultuurdeelname weergegeven hoe degenen die deze ooit bezocht hebben, ermee in aanraking zijn gekomen. Als eerste valt op dat voor alle receptieve cultuurvormen de ouders de belangrijkste introducerende instantie zijn: het eerste

	museum voor beeldende kunst N = 793	cultuurhistorisch museum N = 824	schouwburg N = 859	bioscoop N = 1011	concert voor klassieke muziek N = 520
met ouders of andere familie	46 %	50 %	36 %	59 %	41 %
met school	34 %	29 %	26 %	2 %	16 %
met vriend(en) of vriendin(nen)	13 %	10 %	25 %	35 %	28 %
met partner	4 %	8 %	9 %	2 %	11 %
alleen	1 %	1 %	1 %	1 %	2 %
met anderen	1 %	2 %	2 %	1 %	2 %

tabel 2 *Introducerende instantie voor receptieve cultuurdeelname*

bezoek vindt meestal met de ouders plaats. School en vrienden blijken andere belangrijke bronnen van kennismaking: het eerste bezoek aan musea (beeldend en cultuurhistorisch) wordt relatief vaak met de school afgelegd, terwijl de bioscoop en een concert voor klassieke muziek vaker voor het eerst met vrienden bezocht worden. Voor de schouwburg zijn school en vrienden een even belangrijke introducerende instantie.

Ouders en beginleeftijd cultuurdeelname

Receptieve deelname De hogere beginleeftijd van receptieve cultuurdeelname hebben we toegeschreven aan de afhankelijkheid van de ouders om op jonge leeftijd met receptieve cultuur in aanraking te komen. Maar is er werkelijk sprake van een dergelijke samenhang?

In tabel 3a is de beginleeftijd weergegeven al naar gelang de instantie met wie het eerste cultuurbezoek plaatsvond: met ouders, met school of anders (vrienden, partner, alleen, anders).

Te zien is hoe de beginleeftijd en de introducerende instantie samenhangen. Met de ouders vindt de kennismaking meestal op jonge leeftijd plaats (vóór veertien jaar), terwijl zij bij wie de introductie door de school (voortgezet onderwijs) verzorgd wordt iets later in de adolescentie kennismaken.

Actieve deelname We zouden ook graag willen weten in hoeverre de kennismaking met actieve kunstbeoefening via de ouders verloopt. Maar de respondenten is niet gevraagd waar en wanneer zij de eerste keer tekenden, toneelspeelden of muziek maakten. Om toch iets te zeggen over de samenhang

	museum voor beeldende kunst N = 752	cultuurhistorisch museum N = 774	schouwburg N = 833	bioscoop N = 979	concert voor klassieke muziek N = 508
met ouders	10 jaar	11 jaar	13 jaar	9 jaar	13 jaar
met school	14 jaar	14 jaar	14 jaar	12 jaar*	15 jaar
anders	20 jaar	22 jaar	20 jaar	13 jaar	22 jaar

tabel 3a *Beginleeftijd en introducerende instantie. Gemiddelde beginleeftijd van door ouders en door school geïntroduceerden*

	museum voor beeldende kunst N = 608	cultuur-historisch museum N = 629	schouwburg N = 682	bioscoop N = 801	concert voor klassieke muziek N = 434
receptieve cultuurdeelname ouders:					
minst actief	16 jaar	16 jaar	18 jaar	12 jaar	20 jaar
-----	13 jaar	14 jaar	17 jaar	10 jaar	19 jaar
-----	14 jaar	14 jaar	15 jaar	10 jaar	17 jaar
meest actief	11 jaar	12 jaar	13 jaar	9 jaar	15 jaar

	tekenen N = 414	beeldhouwen N = 257	textiele werkvormen N = 275	fotografie N = 295
activiteiten ouders beeldend:				
minst actief	12 jaar	15 jaar	15 jaar	18 jaar
-----	9 jaar	14 jaar	13 jaar	18 jaar
meest actief	10 jaar	12 jaar	14 jaar	16 jaar

	toneel N = 117	volksdansen N = 60	ballet N = 169	muziek N = 420
activiteiten ouders podiumkunst:				
minst actief	16 jaar	15 jaar	12 jaar	12 jaar
-----	17 jaar	14 jaar*	11 jaar	11 jaar
meest actief	13 jaar	15 jaar*	11 jaar	11 jaar

Respondenten die de betreffende kunstvorm ooit beoefend hebben, en van wie de ouders geïnterviewd zijn.

* N < 25

tabel 3b *Beginleeftijd en introducerende instantie. Gemiddelde beginleeftijd naar culturele activiteit van het ouderlijk milieu*

tussen beginleeftijd en introductie in het ouderlijk milieu, is in tabel 3b per (mate van) culturele activiteit van het ouderlijk milieu de leeftijd weergegeven waarop respondenten voor het eerst begonnen zijn. Verondersteld wordt dat kunstzinnige activiteiten van de ouders een omgeving vormen waarin kinderen dezelfde activiteiten ont-plooiën. Daarom zijn voor een vergelijking tussen receptieve en actieve cultuurdeelname de beginleeftijden voor receptieve cultuurdeelname, beeldende activiteiten en podiumkunsten uitgesplitst naar respectievelijk de receptieve cultuurdeelname, de beel-

dende activiteiten en de podiumkunsten van de ouders.

Samenvatting Voor receptieve cultuurdeelname geldt duidelijk dat hoe cultureel actiever de ouders waren, des te jonger men ermee heeft kennism gemaakt. Voor actieve kunstbeoefening ligt het minder duidelijk. De beginleeftijd loopt niet automatisch terug met de culturele activiteiten van het ouderlijk milieu. Voor een start in de actieve kunstbeoefening maakt het kennelijk minder uit om van huis uit vertrouwd te zijn met kunstbeoefening.

Vervolg culturele loopbaan In doorsnee kun je dus zeggen dat men tussen het tiende en zestiende jaar met cultuurdeelname begint - iets eerder met kunstbeoefening, iets later met receptieve deelname - en dat de introductie in receptieve cultuurvormen gewoonlijk plaatsvindt door de ouders. Hoe ontwikkelen de culturele activiteiten zich verder?

Adolescentie: twee scenario's Een mogelijk scenario is dat men na de eerste kennismaking de smaak te pakken krijgt en dat cultuurdeelname in de adolescentie relatief snel tot ontwikkeling komt. Op het eerste cultuurbezoek of de eerste kunstbeoefening volgen - in de kunstdiscipline(s) waarin men geïnteresseerd is geraakt - al snel een tweede en derde gelegenheid, waarna de vrouwelijkheid met en de kennis van de cultuur zich opstapelen en de deelname steeds boeiender wordt. Opeenvolgende deelname zorgt ervoor dat de culturele belangstelling in de kunstdiscipline zich steeds verder ontwikkelt. Door de cumulatie van culturele kennis is te verwachten dat belangstelling voor cultuur zich verder verdiept waardoor de deelname aan culturele activiteiten geleidelijk aan toeneemt en aan het eind van de adolescentie een hoogtepunt bereikt. Volgens een ander scenario, waarop in de literatuur ook nogal eens gezinspeeld wordt (Van Beek & Knulst, 1991; De Waal, 1989), vindt in het begin van de adolescentie juist een afname in cultuurdeelname plaats. Rond deze leeftijd (veertien jaar) verliezen de ouders de greep op het gedrag van de kinderen, waardoor de sociale controle op en de stimulans tot cultuurdeelname wegvallen. Bovendien ondervindt de cultuurdeelname in deze levensfase veel concurrentie van andere mogelijkheden om de vrije tijd te besteden, zoals sport en uitgaan. Volgens De Waal (1989) is onder jeugdigen van deze leeftijd de deelname aan culturele activiteiten in deze periode zelfs een statusverlagende bezigheid en neemt de deelname pas

rond het einde van de adolescentie weer toe. Van Wel (1993) vindt daarentegen dat de belangstelling van jongeren voor 'elitaire cultuur' toeneemt naarmate ze ouder worden en dat jongeren zich niet afzetten tegen de smaak van hun ouders.

Volgens dit tweede scenario is de cultuurdeelname rond het einde van de adolescentie, bij het verlaten van het ouderlijk huis, dan ook niet veel groter dan de deelname op veertienjarige leeftijd. Helaas kunnen we in dit onderzoek niet nagaan volgens welk scenario de culturele loopbaan precies verloopt, aangezien we niet over metingen van cultuurdeelname tijdens de adolescentie beschikken.

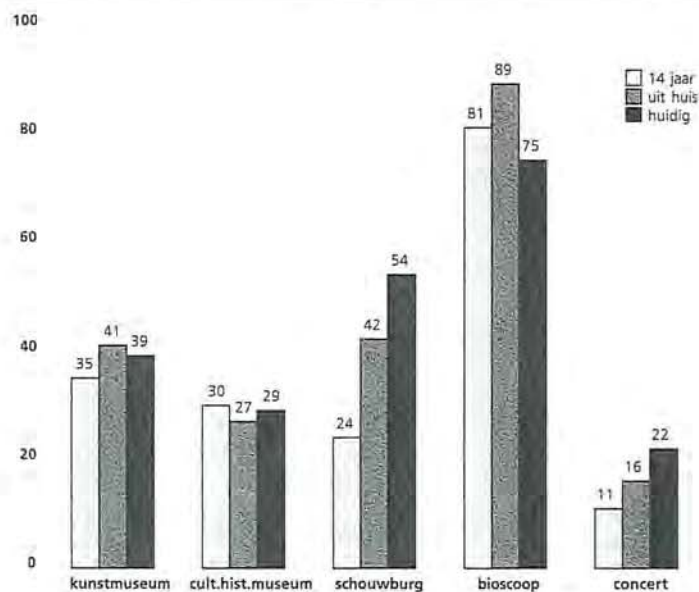
Einde adolescentie Wel hebben we gegevens over de cultuurdeelname aan het eind van de adolescentie. Er vinden dan veranderingen plaats waarvan verondersteld wordt dat ze de cultuurdeelname doen verminderen. In deze periode verlaat men het ouderlijk huis en vormt een eigen huishouden waaraan men een gedeelte van zijn vrije tijd kwijt is. Ook doet men rond dit moment zijn intrede op de arbeidsmarkt; plotseling moet men de hele dag werken en blijft er minder tijd en energie over voor culturele activiteiten. Een derde verandering, die doorgaans in een iets later stadium plaatsvindt, is de verandering van leefsituatie: men gaat samenwonen of trouwen en krijgt kinderen. Nu moeten de activiteiten van de partners op elkaar afgestemd worden, wat een negatieve uitwerking heeft op de werkelijk vrij te besteden tijd. Op het moment dat zich ook nog kinderen aandienen, blijft er van de vrije tijd helemaal weinig over. Kortom, vanaf het einde van de adolescentie neemt de vrij beschikbare tijd in plusminus tien jaar drastisch af, wat zijn weerslag zal hebben op de cultuurdeelname. De verwachting is dan ook dat zo'n tien jaar na het einde van adolescentie de cultuurdeelname is afgenomen.

Nuancering In dit algemene verloop van de culturele loopbaan is wel nuancering aan te brengen voor de deelnamevormen en verschillende kunstdisciplines. Een belangrijk onderscheid tussen het receptief deelnemen aan cultuur en het beoefenen van podiumkunst enerzijds en het beoefenen van beeldende kunst anderzijds, is de plaats van uitvoering. Voor het bezoeken van receptieve cultuurvormen moet men de deur uit. Ook het zelf beoefenen van toneel, dans en muziek doet men vaak buitenshuis, aangezien dit vaak in groepsverband gebeurt. Verondersteld mag worden dat dit soort activiteiten moeilijker zijn af te stemmen op de activiteiten van de andere leden van het huishouden dan beeldende activiteiten die men goed kan uitvoeren in de huiselijke omgeving en kan combineren met andere taken, bijvoorbeeld op de kinderen passen. De verwachting is dan ook dat de daling in deelname na het einde van de adolescentie bij beeldende activiteiten minder duidelijk is dan bij de deelname aan receptieve culturele

activiteiten en het beoefenen van podiumkunsten.

Het verwachte verloop getoetst Het verwachte verloop van de culturele loopbaan ziet er dus als volgt uit: een snelle (scenario 1) of lichte (scenario 2) stijging tot het einde van de adolescentie en een daling daarna. Om dit verloop te toetsen aan de werkelijkheid beschouwen we de cultuurdeelname op drie momenten in de levensloop: op veertienjarige leeftijd (de start van de culturele loopbaan en het begin van de adolescentie), bij het verlaten van het ouderlijk huis (het einde van adolescentie) en zo'n tien tot twintig jaar na het eindexamen in het voortgezet onderwijs, op 25- tot 35-jarige leeftijd (een aantal jaren na het einde van de adolescentie). Hierbij is een onderscheid gemaakt in de verschillende deelnamevormen en kunstdisciplines.

Receptieve deelname We bestuderen eerst het percentage receptieve cultuurdeel-



figuur 4a Percentage cultuurbezoekers op drie momenten in de levensloop (N = 962 - 979)

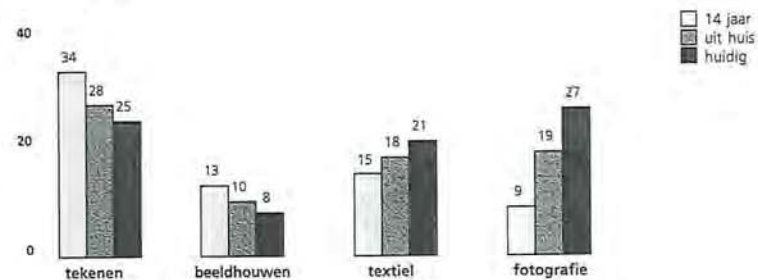
nemers in figuur 4a. Het aantal deelnemers rond het einde van de adolescentie is voor vier van de vijf cultuurvormen groter dan op veertienjarige leeftijd. Voor schouwburg- en concertbezoek is de stijging verhoudingsgewijs het grootst. Op een later moment in de levensloop zijn de bezoekerspercentages van schouwburg en concert nog verder gestegen, terwijl het aantal personen dat 'wel eens' een museum voor beeldende kunst of een bioscoop bezoekt al licht gedaald is. Dat vooral jongeren in de bioscoop te vinden zijn, was al bekend uit eerder onderzoek (en wordt bovendien meteen duidelijk als je een bioscoop binnengaat). De stijging van het aantal schouwburg- en concertbezoekers staat in verband met de hogere beginleeftijd - na het veertiende jaar - bij deze vormen van cultuurdeelname (zie ook figuur 1).

Beeldend Kijken we in figuur 4b naar het beoefenen van beeldende activiteiten, dan neemt het aantal personen dat in zijn vrije tijd tekent of beeldhouwt langzaam af tijdens de levensloop, terwijl er een stijging te zien is in het percentage deelnemers aan textiele werkvormen en fotografie. Vooral het aantal personen met als hobby fotografie, film of video neemt sterk toe. Dit kan toegeschreven worden aan de in deze disciplines vereiste omgang met ingewikkelde en dure apparatuur.

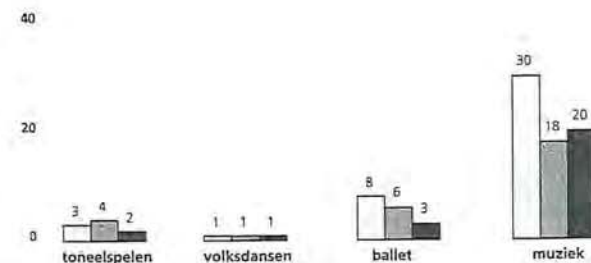
In zijn totaliteit blijkt er voor het aantal beoefenaars van beeldende activiteiten geen eenduidige trend vast te stellen.

Podiumkunsten Bij de podiumkunsten kennen zowel de beoefening van ballet als het bespelen van een muziekinstrument (of zin-

Beeldende kunst



Podiumkunst



figuur 4b Percentage actieve kunstbeoefenaars op drie momenten in de levensloop (N = 941 - 971)

gen) rond het einde van de adolescentie een daling in het aantal deelnemers vergeleken met een eerder moment. Vooral het aantal personen dat in zijn vrije tijd muziek maakt, is afgenomen. Vanaf dit moment daalt het aantal mensen dat zingt of een muziek-instrument bespeelt niet verder en stijgt zelfs licht. Dit in tegenstelling tot het aantal balletdansers dat verder blijft dalen. Deelname aan toneelspelen en volksdansen is zeer gering en vertoont weinig variatie. In zijn totaliteit zien we rond het einde van de adolescentie een afname in het aantal beoefenaars van de podiumkunsten. Na de adolescentie blijft het percentage nagenoeg stabiel.

Samenvatting Kijken we naar de culturele loopbaan in zijn totaliteit, dan komt de verwachte (snelle of lichte) stijging van het aantal deelnemers tot aan het eind van de adolescentie en de geleidelijke afname daarna, niet uit de gegevens naar voren. Het aantal deelnemers onder de ondervraagden blijft met enkele uitzonderingen - schouwburg-, concertbezoek en fotografie - tijdens de levensloop tamelijk stabiel, terwijl de verschuivingen die wel optreden niet voldoen aan het geschetste beeld.

Intensiteit van cultuurdeelname De volgende vraag is hoe vaak men gemiddeld een bezoek aflegt of kunstzinnig actief is. In tabel 4c is op drie momenten in de levensloop vastgelegd hoe vaak cultuurdeelnemers in een jaar een bezoek brengen aan culturele uitgaansgelegenheden en hoeveel tijd zij besteden aan podiumkunsten (voor beeldende activiteiten is geen nauwkeurige tijdbestedingsmaat bekend).

Omdat het gaat om cultuurdeelname op drie momenten in de levensloop, kun je discussiëren over de vraag wie tot de cultuurdeelnemers gerekend moeten worden: personen die ooit in hun leven deelgenomen hebben (maar er misschien mee opgehouden zijn) of

degenen die op alle drie momenten actief waren? Het probleem is opgelost door twee definities te hanteren: de ruime definitie rekent personen die op ten minste één van de drie momenten hebben deelgenomen tot cultuurdeelnemers; de beperkte definitie degenen die op alle drie momenten in de levensloop deelnamen (een veel kleiner aantal).

Voor beide groepen cultuurdeelnemers is de frequentie van deelname weergegeven. In de bovenste helft van de tabel is te zien dat de vijf receptieve cultuurvormen op veertienjarige leeftijd het minst frequent bezocht worden en dat het aantal bezoeken gestegen is in het jaar dat het ouderlijk huis wordt verlaten.

Wat daarna met de bezoekfrequentie gebeurt, is afhankelijk van de cultuurvorm. Daarbij doet zich dezelfde trend voor als bij de percentages bezoekers (figuur 4a).

Bezoekers gaan vaker naar de schouwburg en klassieke concerten naarmate zij ouder worden, terwijl museum- en bioscoopbezoek na het eind van adolescentie een afname te zien geven.³

De tijd die beoefenaars van podiumkunsten besteden aan hun hobby daalt vanaf veertienjarige leeftijd.⁴ Alleen toneelspelen kent een opleving rond het einde van de adolescentie, terwijl de tijd voor het bespelen van een muziekinstrument zich na deze periode min of meer stabiliseert.

Samenvatting Ook de intensiteit van cultuurdeelname vertoont dus slechts in een aantal gevallen het verwachte patroon van een stijging tot het eind van de adolescentie en een daling daarna. Alleen museumbezoek, bioscoopbezoek en toneelspelen voldoen aan het veronderstelde beeld. De verschuivingen (wel of niet volgens het verwachte patroon) zijn echter niet groot en dus is de conclusie dat ook de frequentie van cultuurdeelname in de levensloop - gegeven dat men deelneemt - weinig variatie vertoont.

	op 14-jarige leeftijd	bij verlaten ouderlijk huis	op moment van onderzoek	N
Receptieve cultuurdeelname				
<i>museum voor beeldende kunst</i>				
- ooit bezocht	1.0 keer	1.7 keer	1.5 keer	764
- bezoekers op alle momenten	2.5 keer	4.0 keer	3.5 keer	189
<i>cultuurhistorisch museum</i>				
- ooit bezocht	.5 keer	.6 keer	.6 keer	776
- bezoekers op alle momenten	1.6 keer	1.9 keer	1.8 keer	118
<i>schouwburg</i>				
- ooit bezocht	.6 keer	1.2 keer	1.7 keer	833
- bezoekers op alle momenten	2.1 keer	2.8 keer	3.3 keer	150
<i>bioscoop</i>				
- ooit bezocht	2.6 keer	4.0 keer	3.1 keer	969
- bezoekers op alle momenten	3.2 keer	4.8 keer	4.2 keer	603
<i>concert voor klassieke muziek</i>				
- ooit bezocht	.4 keer	.7 keer	.9 keer	505
- bezoekers op alle momenten	2.3 keer	2.8 keer	2.5 keer	66
<i>ten minste één van bovenstaande</i>				
- ooit bezocht	4.5 keer	7.2 keer	6.7 keer	946
- bezoekers op alle momenten	5.3 keer	8.3 keer	8.0 keer	727
Podiumkunsten				
<i>toneelspelen, mime</i>				
- ooit gedaan	.8 uur	1.5 uur	.6 uur	116
- beoefenaars op alle momenten	1.7 uur	8.4 uur	2.9 uur	7
<i>volksdansen</i>				
- ooit gedaan	.6 uur	.4 uur	.3 uur	61
- beoefenaars op alle momenten	.8 uur	.7 uur	.3 uur	198
<i>ballet, ook jazz- en beatballet</i>				
- ooit gedaan	1.9 uur	2.4 uur	2.5 uur	10
- beoefenaars op alle momenten				
<i>zingen of een muziekinstrument bespelen</i>				
- ooit gedaan	2.6 uur	1.7 uur	1.7 uur	454
- beoefenaars op alle momenten	5.0 uur	4.2 uur	4.0 uur	93
<i>ten minste één van de podiumkunsten</i>				
- ooit gedaan	2.6 uur	1.9 uur	1.6 uur	550
- beoefenaars op alle momenten	5.0 uur	5.0 uur	4.2 uur	114
Gemiddeld aantal bezoeken per jaar				
Gemiddeld aantal uren per week				
Bij volksdansen waren er geen participanten op alle momenten				

tabel 4c Frequentie van cultuurdeelname op drie momenten in de levensloop

Conclusie In dit hoofdstuk hebben we geprobeerd de *gemiddelde* culturele loopbaan te schetsen. De conclusie luidt dat de algemene culturele loopbaan niet bestaat. Ten eerste is geen sprake van één algemene beginleeftijd voor cultuurdeelname. De leeftijd waarop gewoonlijk begonnen wordt met culturele activiteiten hangt af van de kunstdiscipline. Wel konden we vaststellen dat de beginleeftijd voor receptieve cultuurdeelname in het algemeen hoger ligt dan die voor het zelf beoefenen van kunstzinnige activiteiten.

Verder werd duidelijk dat het eerste bezoek aan cultuur lang niet altijd in gezelschap van de ouders plaatsvindt. Hoewel de ouders de belangrijkste introducerende instantie zijn, blijken school en vriendenkring ook ruime mogelijkheden te bieden om kennis te maken met receptieve cultuur.

De verdere ontwikkelingen in de culturele loopbanen vertoonden minder verschuivingen dan verwacht. Voorzover zich wel verschuivingen voordeden, voldeden deze lang niet altijd aan het verwachte patroon van een stijging tot het einde van de adolescentie en een daling daarna, en gaven ze ook geen ander eenduidig beeld te zien.

Mogelijke verklaring In het patroon van culturele loopbanen ontbreekt dus coherentie. Nu kan het zijn dat de verdere cultuurdeelname na de eerste kennismaking afhankelijk is van de beginleeftijd en de manier waarop men heeft kennisgemaakt (thuis of op school). Culturele loopbanen van degenen die thuis op jonge leeftijd begonnen zijn, kunnen een ander patroon vertonen dan van degenen die op latere leeftijd via school hebben kennisgemaakt. Wanneer voor de berekening van de 'doorsnee loopbaan' verschillende patronen samengenomen worden, is het niet onwaarschijnlijk dat de resultante een stabiel verloop kent. Het volgende hoofdstuk werpt licht op de vraag in hoeverre de latere cultuurdeelname

afhankelijk is van de start van de culturele loopbaan.

3 DE START VAN DE CULTURELE LOOPBAAN EN DE LATERE CULTUURDEELNAME

In het vorige hoofdstuk hebben we een algemeen beeld gegeven van de beginleeftijd (tussen tien en zestien) en degenen met wie men voor het eerst een cultuurbezoek aflegt (de ouders). Nu zijn sommigen al veel eerder cultureel actief en komen anderen pas na hun twintigste met cultuur in contact. Sommigen gingen vroeger met hun ouders naar de schouwburg, anderen bezoeken het theater pas voor het eerst met hun partner. Het wordt dan interessant te onderzoeken of het begin van de culturele loopbaan gevolgen heeft voor cultuurdeelname op latere leeftijd. Ben je later actiever als je jonger begonnen bent? Heeft kennisgeving in het ouderlijk milieu dezelfde gevolgen voor latere cultuurdeelname als introductie door school, of werkt één van beide langer door? Ook kijken we naar de wisselwerking tussen actieve kunstbeoefening en receptieve cultuurdeelname: is beoefening van kunstzinnige activiteiten in de jeugd een basis voor latere receptieve deelname aan dezelfde discipline?

Ouderlijk milieu In de onderzoeksliteratuur is met name De Jager expliciet ingegaan op de gevolgen van het begin van de culturele loopbaan op latere cultuurdeelname. Hij kent in zijn dissertatie over muzikale socialisatie (De Jager, 1967) een cruciale rol toe aan de eerste socialisatie die plaatsvindt in het ouderlijk gezin. Volgens hem houden 'primair gesocialiseerden' hun hele leven een voorsprong ten opzichte van anderen als het gaat om de deelname aan

hogere cultuur (klassieke muziek bij De Jager). Dit is het gevolg van de jonge leeftijd waarop kinderen in cultureel actieve milieus kennismaken met cultuur, de herhaalde confrontatie met cultuuruitingen en de affectieve relatie tot de ouders. Mensen die zijn opgevoed met hogere cultuuruitingen hebben niet alleen een vertrouwdeheid op dit gebied ontwikkeld. Ook vormt de bestaande culturele kennis een hulpbron die cultuurdeelname vergemakkelijkt en waarin nieuwe culturele kennis gemakkelijk ingepast kan worden. De culturele socialisatie is als het ware een basis waaraan nieuwe cultuuruitingen gerelateerd kunnen worden. Secundair gesocialiseerden - degenen die pas later en via andere instanties met hogere cultuur in aanraking zijn gebracht (bijvoorbeeld via school of vrienden) - zijn opgevoed met andere cultuuruitingen en ontberen de basis van vertrouwdeheid met en kennis van hogere cultuur van degenen die dit met de paplepel ingegoten hebben gekregen. Deelname aan hogere cultuur is voor hen van huis uit minder vanzelfsprekend en nieuwe culturele kennis is - vanwege het ontbreken van aanknopingspunten met bestaande kennis - moeilijker toegankelijk dan voor primair gesocialiseerden. Volgens De Jager worden secundair gesocialiseerden dan ook nooit zulke fervente cultuurdeelnemers als degenen die in het ouderlijk milieu kennisgemaakt hebben met cultuuruitingen.

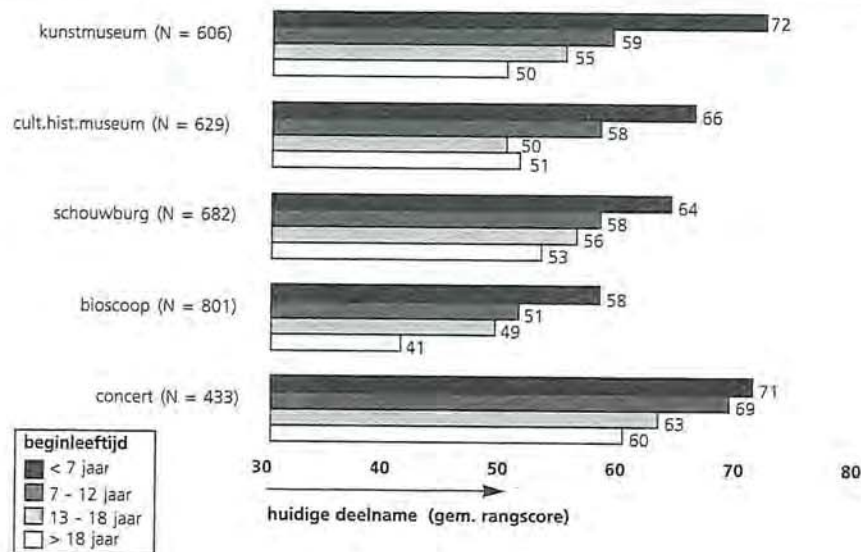
Onduidelijkheden Hoewel de enorme betekenis van het ouderlijk milieu voor de latere cultuurdeelname ondertussen vaak is bevestigd (Ganzeboom & De Graaf, 1991), is nog niet duidelijk wat nu precies doorslaggevend is in de socialisatie in het ouderlijk milieu: de vroege leeftijd waarop de socialisatie plaatsvindt of de socialiserende instantie zelf (de ouders). Laten cultureel actieve ouders hun kinderen vroeg met cultuur beginnen, of is een vroege kennismaking los

van het milieu van herkomst bevorderlijk voor de latere cultuurdeelname?

Ook over de samenhang tussen verschillende vormen van secundaire socialisatie - school, vrienden - en latere cultuurdeelname bestaat nog onduidelijkheid. De Jager maakt namelijk geen onderscheid in secundair gesocialiseerden onderling.

Een ander punt waar nog onbeantwoorde vragen over bestaan, betreft mogelijke verschillen tussen kunstdisciplines. De publicatie van De Jager heeft alleen betrekking op de receptieve deelname op het gebied van klassieke muziek. Je kunt je echter voorstellen dat juist de waardering voor klassieke

muziek afhankelijk is van de socialisatie in het gezin, terwijl activiteiten in andere kunstdisciplines - waar in het reguliere onderwijs meer aandacht aan wordt besteed - net zo goed of misschien zelfs beter op school geleerd kunnen worden. Ook is er reden om aan te nemen dat de ouders een belangrijker spel vormen voor de totstandkoming van receptieve culturele activiteiten dan voor het op jonge leeftijd beoefenen van kunstzinnige activiteiten. Bezoek aan musea, bioscoop en concerten is op jonge leeftijd immers vooral afhankelijk van de ouders, terwijl kunstzinnige activiteiten als tekenen, boetseren en zingen voor iedere



De huidige receptieve cultuurdeelname is de gemiddelde participatie in vijf receptieve cultuurvormen (kunstmuseum, cultuurhistorisch museum, schouwburg, bioscoop, uitvoering van klassieke muziek), weergegeven als rangscore: respondenten zijn op grond van hun gemiddelde receptieve cultuurdeelname gerangschikt van 1 tot 100, waarna de gemiddelde rangscore is berekend voor verschillende groepen respondenten (al naar gelang hun beginleeftijd). Alleen respondenten die ooit aan de betreffende cultuurvorm hebben deelgenomen en van wie de ouders ook geïnterviewd zijn. Gecorrigeerd voor cultuurdeelname ouders, kunsteducatie in het voortgezet onderwijs, leeftijd en sekse (Anova: mca hierarchical method)

Concertbezoek kende in de beginleeftijdscategorie tot 7 jaar minder dan 25 participanten.

2 figuur 5a *Beginleeftijd en huidige receptieve cultuurdeelname*

peuter al in het eerste schooljaar op het programma staan.

Verder worden veel kunstzinnige activiteiten in de regel niet samen met de ouders beoefend. Tekenen en boetseren zijn voornamelijk individuele bezigheden, terwijl het spelen in een toneelstuk of het opvoeren van een dans gewoonlijk in groepsverband buiten de huiselijke kring worden uitgeoefend. Hoewel ouders die zelf kunstzinnig actief zijn dit gedrag waarschijnlijk ook bij hun kinderen stimuleren, is dit in tegenstelling tot receptieve culturele activiteiten geen noodzakelijke voorwaarde voor de kunstzinnige activiteiten van hun kinderen.

Beginleeftijd en latere deelname Op de bovengenoemde onduidelijkheden proberen we in de hiernavolgende figuren een antwoord te geven. Figuur 5a geeft voor vijf kunstdisciplines antwoord op de vraag in hoeverre de latere receptieve cultuurdeelname afhankelijk is van de leeftijd waarop men heeft kennisgemaakt. De respondenten zijn in vier groepen ingedeeld: zij die vóór hun zevende, tussen zeven en twaalf, tussen twaalf en achttien en ná hun achttiende jaar voor het eerst deelgenomen hebben aan de kunstdisciplines. Per kunstdiscipline is de huidige deelname van elke groep weergegeven. De respondenten zijn van 0 tot 100 gerangschikt op grond van hun cultuurbezoek in het afgelopen jaar en vervolgens is voor elke categorie van beginleeftijd de gemiddelde rangscore weergegeven. Omdat in de analyses de leeftijdsgroepen vergelijkbaar zijn gemaakt wat culturele activiteiten in het ouderlijk milieu betreft, kunnen we verschillen in cultuurdeelname interpreteren als een gevolg van de leeftijd waarop begonnen is.

Receptieve deelname Wanneer we in figuur 5a eerst een blik werpen op de deelname aan receptieve culturele activiteiten, zien we steeds hetzelfde beeld naar voren

komen. Degenen die vóór hun zevende jaar begonnen zijn, blijken in elke cultuurvorm op latere leeftijd de meest fervente cultuurdeelnemers te zijn. De cultuurdeelname voor elke later begonnen groep neemt af, behalve het bezoek aan cultuurhistorische musea, dat voor de twee meest recent begonnen iets verschilt in omgekeerde richting. Er is dus een duidelijke samenhang tussen de leeftijd waarop men kennismaakt met receptieve cultuur en de latere deelname op dit gebied. Hoe jonger je begint met receptieve culturele activiteiten, des te groter je deelname is op latere leeftijd.

Actieve deelname Op dezelfde manier wordt in figuur 5b voor acht vormen van actieve kunstbeoefening de relatie weergegeven tussen beginleeftijd en huidige deelname (wel of geen deelnemer). De actieve kunstbeoefening door de vier groepen beginners vertoont een opmerkelijk verschil met de receptieve cultuurdeelname. Ook hier neemt de huidige deelname in eerste instantie af met beginleeftijd. Maar in tegenstelling tot de receptieve cultuurdeelname - die langzaam verder afneemt - zien we juist een grotere deelname onder degenen die ná achttienjarige leeftijd begonnen zijn (met uitzondering van fotografie en ballet). Het percentage deelnemers dat op latere leeftijd is begonnen, is zelfs voor beeldhouwen, textiele werkvormen, toneelspelen, volksdansen en muziek groter dan dat van de jeugdige starters. Dus zijn, hoewel ook voor actieve kunstbeoefening een vroege beginleeftijd de latere activiteit bevordert, met name degenen die recent begonnen zijn, (nog) kunstzinnig actief.

Introducerende instanties Om de invloed van de introducerende instantie op de cultuurdeelname te onderzoeken, zijn de respondenten per receptieve cultuurvorm ingedeeld naar de manier waarop ze met die cultuurvorm hebben kennisgemaakt: met

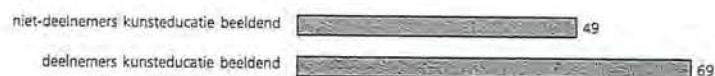
Huidige kunstdeelname Figuur 10c geeft hetzelfde beeld te zien voor de huidige kunstdeelname.

Ook op een leeftijd van 25 tot 35 jaar zijn er meer actieve beoefenaars onder de deelnemers dan onder de niet-deelnemers aan buitenschoolse kunsteducatie en bezoeken deelnemers aan buitenschoolse kunsteducatie vaker dan niet-deelnemers musea, schouwburg, bioscoop en klassieke concerten.

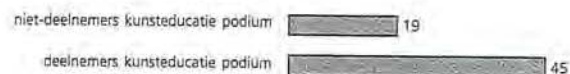
Zowel voor actieve beoefening als voor receptieve cultuurdeelname geldt dat het gedrag op een eerder moment in de levensloop de beste indicatie is voor het gedrag in een latere fase (zie bijlage 3). Ben je op

veertienjarige leeftijd actief op het gebied van beeldende kunst of podiumkunst dan is de kans groot dat je dat bij het verlaten van het ouderlijk huis ook bent en op 25 tot 35-jarige leeftijd nog steeds. En bezoek je rond je twintigste wel eens een museum of concert, dan doe je dat tien tot twintig jaar later waarschijnlijk nog. In die zin hebben ook lessen in de jeugd nog een (indirecte) invloed op latere kunstdeelname. Met andere woorden: op jonge leeftijd lessen volgen in een buitenschoolse instelling vergroot de kans op kunstzinnige activiteiten op veertienjarige leeftijd, waardoor ook de kans op kunstbeoefening in een later stadium toeneemt.

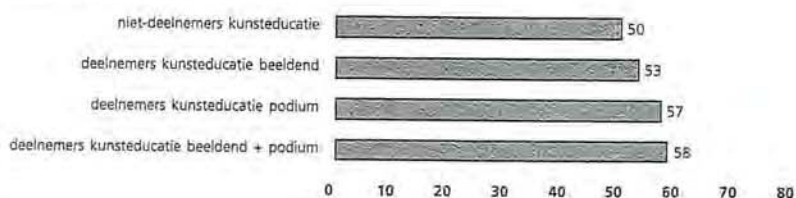
percentage beoefenaars beeldende kunst onder:



percentage beoefenaars podiumkunst onder:



gemiddelde receptieve cultuurdeelname onder:



De gemiddelde receptieve cultuurdeelname is de gemiddelde deelname in vijf receptieve cultuurvormen (kunstmuseum, cultuurhistorisch museum, schouwburg, bioscoop, uitvoering van klassieke muziek), weergegeven als rangscore: respondenten zijn op grond van hun gemiddelde receptieve cultuurdeelname gerangschikt van 1 tot 100, waarna de gemiddelde rangscore is berekend voor verschillende groepen respondenten (deelnemers en niet-deelnemers). De cijfers zijn berekend met anova (hierarchical method) waarbij factoren die in de regressieanalyse in bijlage 3c significant van 0 verschilden constant gehouden zijn.

figuur 10c *Deelname aan buitenschoolse kunsteducatie na het verlaten van het ouderlijk huis en huidige cultuurdeelname (N = 795)*

Mate van invloed Op de receptieve cultuurdeelname lijkt deelname aan buitenschoolse kunsteducatie een wat blijvender invloed te hebben dan op de actieve kunstbeoefening. Deelname aan buitenschoolse kunsteducatie in de jeugd veroorzaakt ook aan het einde van adolescentie nog verschillen in receptieve cultuurdeelname, ook al heb je na je veertiende geen lessen meer gevolgd.

Evenzo bevordert deelname aan kunsteducatie in de adolescentie nog de receptieve deelname op 25- tot 35-jarige leeftijd, ongeacht de vraag of je na het verlaten van het ouderlijk huis nog lessen hebt gevolgd. Daarentegen beperkt de invloed van buitenschoolse kunsteducatie op actieve beoefening zich tot een invloed op korte termijn. Overigens moet hierbij bedacht worden dat het gaat om de kans op beoefening (wel of niet deelnemer), en niet om de tijdsinvestering of het niveau van beoefening.

Conclusie De vraag in dit hoofdstuk was of instellingen voor buitenschoolse kunsteducatie een kanaal zijn waarlangs cultureel geïnteresseerden hun weg vinden als amateur kunstbeoefenaars.

Jeugd Deelname aan buitenschoolse kunsteducatie in de jeugd bleek sterk afhankelijk te zijn van het ouderlijk milieu. Cultureel actieve ouders sturen hun kinderen het vaakst naar een culturele instelling of muziekschool om lessen te volgen. Zij stimuleren de cultuurdeelname van hun kinderen zodoende op twee manieren. Hun culturele activiteiten zijn een voorbeeld waaraan de kinderen zich spiegelen en de buitenschoolse kunstlessen waarheen zij hun kinderen sturen werpen hun vruchten af: jeugdige deelnemers aan buitenschoolse kunsteducatie zijn op veertienjarige leeftijd cultureel actiever dan hun leeftijdsgenoten. Met name ballet- en muzieklessen vergroten de kans op beoefening van deze activiteiten. Mogelijk wordt dit veroorzaakt doordat

beheersing van technische vaardigheden essentieel is voor de beoefening van deze kunstvormen, meer dan voor bijvoorbeeld tekenen, boetseren en textiele werkvormen. Opmerkelijk is dat jeugdige deelnemers aan de (actieve) lessen (beeldend en podium) ook vaker receptieve cultuurvormen bezoeken.

Vanaf de adolescentie Na het veertiende jaar is de invloed van de ouders nagenoeg uitgewerkt. Vanaf dit moment is er sprake van een wisselwerking tussen deelname aan buitenschoolse kunsteducatie en kunstdeelname. Actieve kunstbeoefening bevordert de kans om (opnieuw) lessen te gaan volgen, terwijl omgekeerd kunstlessen de kans op actieve kunstbeoefening vergroten. Buitenschoolse kunsteducatie is dus enerzijds een manier voor al actieve kunstbeoefenaars om zich bij te scholen, terwijl het anderzijds voor niet-actieven een opstap is om kunstzinnig actief te worden.

Ook de receptieve cultuurdeelname wordt na het veertiende jaar bevordert door deelname aan actieve kunstlessen (maar receptieve cultuurdeelname bevordert niet de kans op deelname aan buitenschoolse kunsteducatie). De effecten van buitenschoolse kunsteducatie zijn weliswaar kleiner dan de effecten op actieve kunstbeoefening, maar hebben ook nog effect op langere termijn.

Stimulans Deze bevinding plaatst een kanttekening bij de conclusie uit hoofdstuk 2 over de invloed van actieve kunstbeoefening op receptieve cultuurdeelname. Hoewel actieve kunstbeoefening op zichzelf niet de receptieve cultuurdeelname op een later moment beïnvloedt, is er wel sprake van een effect zodra de actieve beoefening serieuze vorm aanneemt, de vorm van buitenschoolse kunsteducatie. Deze bevinding steunt dus de constatering van Van Beek en Knulst (1991) dat instellingen voor kunsteducatie een stimulerende invloed hebben op receptieve cultuurdeelname.

5 SLOTBESCHOUWING: KUNSTEDUCATIE EN CULTURELE LOOPBANEN

In de voorgaande hoofdstukken hebben we besproken hoe de deelname aan kunst en cultuur zich gedurende de levensloop ontwikkelt. Welke nuttige gezichtspunten levert dit nu op voor de aanpak van kunsteducatie?

De belangrijkste onderzoeksuitslag is het feit dat kunstdeelname op veertienjarige leeftijd in sterke mate de kunstdeelname op latere leeftijd voorspelt. Opvallend is ook dat de ouderlijke invloed op veertienjarige leeftijd zijn grootste kracht heeft gehad en daarna weinig of geen toegevoegde waarde meer heeft. Uit eerder onderzoek was al gebleken, dat de ouderlijke invloed op latere cultuurdeelname zeer sterk is. Dit onderzoek voegt daaraan de conclusie toe dat deze invloed voornamelijk in de vroege jeugd tot stand komt: veranderingen in cultureel gedrag na het veertiende jaar staan nauwelijks onder invloed van de ouders.

Twee lessen Uit deze bevinding zijn ten minste twee lessen te trekken over de effectiviteit van kunsteducatieprogramma's. Ten eerste lijkt de meest gevoelige leeftijd voor beïnvloeding een jonge te zijn. Zowel bij receptieve cultuurdeelname als actieve kunstbeoefening doet zich al op vroege leeftijd sterke gewoontevorming voor en het meest gunstige aangrijpingspunt voor kunsteducatie ligt daarom op jonge leeftijd. De tweede les is de aanbeveling jeugdigen voor kunst en cultuur te interesseren *via* en *net hun ouders*. Een klassieke leerstelling over de effectiviteit van kunsteducatieprogramma's is, dat zij geïntegreerd moeten zijn met de rest van het curriculum

(Haanstra, Oud & Veen, 1988). Onze onderzoeksresultaten wijzen erop dat kunsteducatieprogramma's afstemming moeten zoeken met het ouderlijk milieu of daarop een afzonderlijke invloed moeten uitoefenen.

Effecten uit andere onderzoeken In dit verband is het nuttig om een vergelijking te maken tussen de resultaten van het OCenW-onderzoek naar effecten van eindexamenprogramma's in kunstzinnige vakken (Nagel e.a. 1996) en het onderzoek van Ranshuysen & Ganzeboom (1993) naar de effecten van kunsteducatie in het basisonderwijs op de cultuurdeelname van inwoners van Amsterdam.⁷

Het is opvallend dat de netto effecten van de eindexamenprogramma's hoogstens twee keer zo groot zijn als de effecten van de in Amsterdam bestudeerde programma's in het basisonderwijs. Dat is een klein verschil omdat er nogal een onderscheid in zwaarte is tussen de twee typen programma's. In Amsterdam ging het om een weinig frequente en enigszins oppervlakkige kennismaking met kunstuitingen, buiten het gewone curriculum, bij leerlingen die hier niet om gevraagd hebben. Bij de eindexamens kunstvakken gaat het juist om intensieve instructie met een aanzienlijke tijdsinvestering, bij mensen die zich hiervoor actief opengesteld hebben. Op basis van dit contrast zou men verwachten dat de eindexamens kunstvakken veel meer verschil maken dan de Amsterdamse kunsteducatieprogramma's.

Mogelijke verklaringen Het relatief sterke effect van het Amsterdamse programma in het basisonderwijs kan op twee manieren verklaard worden. De eerste mogelijke factor van belang is dat de Amsterdamse kunstlessen op een jonge leeftijd (tien tot twaalf jaar) plaatsvinden. Onze loopbaanmodellen laten zien dat bij receptieve maar ook actieve vormen van kunstdeelname, vóór het

veertiende jaar wordt bepaald hoe actief men later is. Dan lijkt instructie (of liever: introductie) in de basisschoolleeftijd het meest effectief.

Een tweede factor is dat de Amsterdamse lessen aan de hele leeftijdsgroep worden aangeboden, terwijl de eindexamens vooral in de hogere vormen van het voortgezet onderwijs, aan een zelf geselecteerde groep, worden aangeboden.⁸ In Amsterdam bleek dat de kunsteducatie in het basisonderwijs een zekere mate van compensatie biedt ten opzichte van een lagere voortgezette opleiding. Het is juist deze groep die door de eindexamenprogramma's in het OCenW-onderzoek slechts in geringe mate bereikt wordt.

Basisonderwijs De les die men hieruit kan trekken is ten minste dat kennismaking met kunst en cultuur in het basisonderwijs de sterke aandacht, zoniet de voorkeur verdient. Door kunsteducatieprogramma's in het basisonderwijs en in de eerste fase van de basisvorming bereikt men alle jeugdigen, vooral ook jeugdigen die van huis uit geen vertrouwdheid met kunst en cultuur hebben. Bovendien treft men hen op een leeftijd waarin zij hun interesse op dit gebied min of meer definitief vormgeven.

Deelname als sociaal gedrag Volgens ons onderzoek vindt al sterke gewoontevorming plaats op jonge leeftijd en dan met name in het ouderlijk milieu. Tegelijkertijd blijkt dat het ouderlijk milieu weinig meer toevoegt wanneer de leerling de middelbare-schoolleeftijd heeft bereikt. Uit ander onderzoek blijkt dat op meer gevorderde leeftijd de culturele gewoonten en sociale achtergrond van de dan doorgaans verworven partner van groot belang worden. Niet alleen beïnvloeden culturele gewoonten patronen van partnerkeuze (cultureel actieven kiezen elkaar uit - Uunk, 1996), ook versterken partners elkaars

culturele gewoonten nog weer (De Graaf & Ganzeboom, 1990).

Het is denkbaar dat in de fase tussen de vroege jeugd en de fase van partnerkeuze andere sociale verbanden (met name vriendschapsnetwerken) eenzelfde rol spelen als het ouderlijk milieu aanvankelijk en de partner later (vergelijk Maas, 1991).

Cultuur als 'product' De les die men uit deze bevindingen kan trekken is de volgende. Cultuurdeelname is een vorm van gedrag die in geen enkele levensfase als een individuele keuze, in een sociaal vacuüm tot stand komt. Vrijwel altijd neemt men met sociale naasten deel - en dit is het sterkst het geval bij receptieve deelname buitenshuis. In dit opzicht moet cultuurdeelname veel gemeen hebben met tijdbestedingen als uit eten of op vakantie gaan, waarbij men ook maar zelden eenlingen aantreft. De marketingaanwijzing die men daaruit kan halen is dat cultuur een 'product' is dat altijd aan ten minste twee mensen tegelijk verkocht moet worden. Dat geldt ook voor kunsteducatie. Wie op effectieve manier via kunsteducatie (latere) kunstdeelname wil bevorderen, kan niet blijven staan bij een instructiemodel waarbij de bevordering van de culturele interesse en competentie van het individu centraal staat. Effectief is met name een strategie die verschillende componenten van het sociale netwerk weet te bereiken en zodoende een boodschap kan laten resoneren.

Voor kunsteducatie op jongere leeftijd moeten ook de ouders een doelgroep zijn; in het voortgezet onderwijs moet men zich richten op de groep leerlingen als sociaal netwerk; bij jongvolwassenen is het ook bereiken van de partner een factor van betekenis.

Cross-selling Wellicht is er nog een laatste punt waarop het cultuurbeleid van marketing kan leren. Een bekende marketingstrategie is *cross-selling*: men slijt een product het mak-

kelijkst aan hen die al belangstelling hebben voor een soortgelijk of verbonden product. Eerder onderzoek (Ganzeboom, 1989) laat zien dat bij receptieve kunst en cultuur verbondenheid bestaat van de verschillende vormen van kunst en cultuur: publieksgroepen van uiteenlopende kunstvormen overlappen vrij sterk. Een cultuurbezoeker is vrijwel altijd een consument met een breed samengestelde menukaart. Marketingstrategieën die van deze omstandigheid gebruik maken zijn bijvoorbeeld reclame voor het museum in het theater en omgekeerd. Een verwante mogelijkheid is om verschillende kunstvormen in een pakket (met bijvoorbeeld kortingen) samen te brengen.

Voor en tegen Een punt van discussie is de vraag of het voor kunsteducatie ook zinvol is om van *cross-selling* strategieën gebruik te maken.⁸ Dit houdt in dat men de kunsteducatie minder disciplinegevijs moet opzetten, en juist als een vak dat een breed spectrum van mogelijkheden laat zien. Men wekt zo de belangstelling voor verschillende kunstvormen en dit kan stimulerend werken op de latere kunstdeelname op velerlei gebied. Algemeen ingerichte kunsteducatie zou beter aansluiten op het cultureel gedrag - receptieve deelname in verschillende cultuurvormen - en is daarom mogelijk effectiever dan specifieke (op een discipline gerichte) kunsteducatie.

Een argument dat hier tegenin te brengen is, is dat de kans op oppervlakkigheid groter is; van alles een beetje is uiteindelijk minder dan van een of twee vakken echt iets opstellen. De vraag is of kunsteducatie dan nog effect heeft. Bovendien is een omgekeerde edenering ook mogelijk: als de overlap en verbondenheid tussen receptieve cultuurvormen echt zo groot zijn, is *cross-selling* voor kunsteducatie juist niet nodig. Dan heeft intensiever concertbezoek door deelname aan muzieklessen vanzelf zijn gunstige werking op museumbezoek.

Noten

¹ Ook het preciezere verloop van de cultuurdeelname tussen het moment van het verlaten van het ouderlijk huis en het moment van onderzoek is bekend, maar deze gegevens zijn voor dit doel te gecompliceerd.

² Volledig: tekenen, schilderen of grafisch werk / beeldhouwen, boetseren, pottenbakken of sieraden maken / werken met textiel (textiele werkvormen), wandkleden maken, weven / fotografie, film, video (geen familie- of vakantiekiekjes/filmpjes) / toneelspelen of mime / volksdansen / ballet (ook jazz- en beatballet) / zingen of een muziekinstrument bespelen.

³ Het concertbezoek onder de cultuurdeelnemers volgens de beperkte definitie daalt wel licht na het verlaten van het ouderlijk huis. Het gaat hier echter slechts om 66 personen.

⁴ Alleen de tijdsbesteding aan ballet stijgt onder participanten op drie momenten. Het gaat hier echter om slechts 10 personen.

⁵ In tabel 7 (en in de bijlagen) worden *gestandaardiseerde regressie-coëfficiënten* vermeld om de invloed van de aangegeven condities te schatten. Deze coëfficiënten variëren tussen -1/+1 (volstrekt deterministische invloed) en 0 (geen invloed). De geschatte effecten berusten op een statistisch model waarin de invloed van andere determinanten constant wordt gehouden en kunnen dus als een netto of direct effect worden beschouwd.

⁶ Zie bijlage 2a.

⁷ Het is niet goed mogelijk om een strikte vergelijking tussen beide onderzoeken te maken. Hoewel de onderzoeksopzet

globaal dezelfde was (in beide gevallen werden effecten op ca. 30-jarige leeftijd onderzocht), zijn er toch grote verschillen in de details: met name de vormen van culturele participatie zijn in beide onderzoeken nogal verschillend gemeten, omdat het in het Amsterdamse onderzoek alleen om receptieve deelname, en wel met name in *Amsterdam* ging, en in het OCenW-onderzoek om actieve en receptieve participatie in algemenere zin, voor een landelijk gespreide groep.

⁸ De programma's in VBO en MAVO verschillen in omvang en niveau van die in HAVO en VWO.

⁹ Vooropgesteld dat men door kunsteducatie de receptieve cultuurdeelname wil bevorderen. Heeft men vakspecifieke doelen voor ogen, dan zijn *cross-selling* strategieën natuurlijk überhaupt niet aan de orde.

LITERATUUR

Beek, P. van, en W. Knulst (1991)

De kunstzinnige burger : onderzoek naar amateuristische kunstbeoefening en culturele interesses onder de bevolking vanaf 6 jaar. Rijswijk, SCP

Ganzeboom, H.B.G. (1989)
Cultuurdeelname in Nederland. Assen, Van Gorcum

Ganzeboom, Harry B.G., en Paul M. De Graaf (1991)

Culturele socialisatie en cultuurdeelname : over de invloed van het ouderlijk milieu. In: Verhoeff, René, en Harry B.G. Ganzeboom (Red.), *Cultuur en Publiek : multidisciplinaire opstellen over de publieke belangstelling voor kunst en cultuur in Nederland.* Amsterdam, SISWO, p. 133-157

Graaf, Nan Dirk de, en Harry B.G. Ganzeboom (1990)

Cultuurdeelname en opleiding : een analyse van statusgroep-effecten met diagonale referentiemodellen. Mens en Maatschappij 65, 3, p. 219-244

Haanstra, F., W. Oud en A. Veen (1988)

De samenwerking tussen voortgezet onderwijs en culturele instellingen. Amsterdam, SCO

Jager, H. de (1967)

Cultuuroverdracht en concertbezoek. Leiden, Stenfert Kroese (dissertatie Rijksuniversiteit Utrecht)

LOKV (1993)

Meerjarenplan Onderzoek LOKV 1993 - 1996. Utrecht, LOKV

Maas, Ineke (1991)

Sociale omgeving en cultuurdeelname : de rol van de sociale omgeving bij podiumbezoek en mediagebruik. In: Verhoeff, René, en Harry B.G. Ganzeboom (Red.), *Cultuur en Publiek : multidisciplinaire opstellen over de publieke belangstelling voor kunst en cultuur in Nederland.* Amsterdam, SISWO, p. 105-132

Nagel, I., H. Ganzeboom, F. Haanstra en W. Oud (1996)

Effecten van kunsteducatie in het voortgezet onderwijs. Amsterdam, SCO-Kohnstamm Instituut (SCO-rapport 452)

Oud, W., H. Ganzeboom, en F. Haanstra (1992)

Effecten van kunstzinnige vorming in het voortgezet onderwijs : verslag van het voortgezet onderzoek. Amsterdam, SCO (SCO-rapport 320)

Ranshuysen, L., en H.G.B. Ganzeboom (1993)

Cultuureducatie en cultuurdeelname : opzet en effecten van de Kunstzijkuren en Muziekluisterlessen in het Amsterdams primair onderwijs ; verslag van een WVC-onderzoek. Rijswijk

Uunk, Wilfred (1996)

Who marries whom. Nijmegen, Katholieke Universiteit (dissertatie)

Waal, M. de (1989)

Daar ga je toch niet heen? : een oriënterende studie over jongeren en gevestigde kunst. Amsterdam, Raad voor het Jeugdbeleid/ Boekmanstichting

Wel, F. van (1993)

Een cultuurkloof tussen de generatie? : cultuurstijlen onder jongeren en hun persoonlijke netwerk. In: *Boekmancahier 17, p. 306-327*

DEEL 2 HET DERDE MILIEU

FOLKERT HAANSTRA

1 INLEIDING

In dit deel wordt op een andere manier dan in het vorige gekeken naar culturele loopbanen, namelijk door gegevens over de verschillende culturele domeinen als uitgangspunt te nemen. Ik concentreer mij daarbij op het domein van de buitenschoolse kunsteducatie.

Het ideaal 'De eerste kennismaking met kunst en het eerste leren omgaan met kunst vindt plaats in de primaire opvoedingssituatie: thuis en op school. Daar wordt de basis gelegd. Wie verder wil, kan terecht in de buitenschoolse sector: op de muziekschool, in het creativiteitscentrum, de gecombineerde instelling voor kunsteducatie of bij particuliere docenten of instituten. Soms wordt die scholing in een beroepsopleiding voortgezet. Vrijwel alle cursisten vinden hun weg als amateur. De omgang met kunst resulteert in een persoonlijke culturele loopbaan, waarin mensen afhankelijk van hun ideeën en wensen verschillende accenten leggen. Ze nemen deel aan het culturele leven, waarin de domeinen professionele kunst, amateurkunst en kunsteducatie onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn' (LOKV, 1994). Zo beschrijft het LOKV de zogeheten 'culturele loopbaan' van mensen (zie figuur 8 op pagina 29).

Uitwisseling Het geschetste ideaal zal eerder worden verwezenlijkt als er een grote mate van uitwisseling bestaat tussen de verschillende domeinen. Bijvoorbeeld ondersteuning en aanvullingen vanuit de buitenschoolse kunsteducatie naar het onderwijs, scholing van amateurs bij de instellingen voor kunsteducatie, de professionele kunst als voorbeeld en inspiratiebron voor activiteiten van amateurs en voor het aanbod in